

การสร้างอุดมการณ์ทางการเมืองผ่านอุปลักษณข้าวจากภาษิตเขมร

Creating political ideology by using rice metaphors

in Khmer proverbs

ชาญชัย คงเพ็ชรธรรม¹

Chanchai Khongphianthum

Abstract

The purpose of this article is to examine some concepts from the use of “rice” metaphors in Khmer proverbs and the political use of these concepts. From the study, it is found that not only do the Khmer regard rice as a commodity; they also compare it to human, work, money, knowledge and legacy. These concepts were used as an important tool in creating a political ideology in the era of building the country (after Cambodia gained dependence from France) as apparent in the national emblem and banknotes. In these, rice is a symbol for agriculturists, which are the majority of the nation’s population (rice being human), the agriculture occupation (rice being work), which is the country’s science (rice being knowledge) passed down from generation to generation (rice being legacy), which also shows abundance, security and wealth (rice being money).

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. สาขาวิชาภาษาและวรรณคดีตะวันออก คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี
Assistant Professor, Ph.D., Department of Eastern languages and literatures, Faculty of
Liberal Arts, Ubon Ratchathani University

Keywords: Political ideology, rice, conceptual metaphor, Khmer proverbs

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษามโนทัศน์จากการใช้อุปลักษณ์ “ข้าว” ผ่านภาษิตเขมร และการใช้มโนทัศน์เหล่านั้นเพื่อวัตถุประสงค์ทางการเมือง ผลการศึกษาพบว่า คนเขมรไม่ได้มองข้าวว่าเป็นเพียงแค่สิ่งที่ใช้บริโภคเท่านั้น แต่ยังเปรียบข้าวว่า เป็นมนุษย์ เป็นงาน เป็นเงิน เป็นความรู้ และเป็นมรดกอีกด้วย จากมโนทัศน์ดังกล่าวได้ถูกนำมาใช้เป็นเครื่องมือสำคัญเพื่อสร้างอุดมการณ์ทางการเมืองในยุคสร้างชาติ (ภายหลังจากที่เขมรได้รับเอกราชจากฝรั่งเศส) ดังปรากฏในตราประจำแผ่นดินและธนบัตร โดยสัญลักษณ์ข้าวสื่อความหมายว่าเป็น 1) เกษตรกร ซึ่งเป็นประชากรส่วนใหญ่ของประเทศ (ข้าวเป็นมนุษย์) ข้าวหมายถึงอาชีพเกษตรกรรม (ข้าวเป็นงาน) ซึ่งเป็นศาสตร์ของแผ่นดิน (ข้าวเป็นความรู้) ที่ถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่น (ข้าวเป็นมรดก) และแสดงให้เห็นถึงความอุดมสมบูรณ์ ความมั่นคงมั่งคั่ง (ข้าวเป็นเงิน) อีกด้วย

คำสำคัญ: อุดมการณ์ทางการเมือง ข้าว อุปลักษณ์มโนทัศน์ ภาษิตเขมร

บทนำ

ข้าว ถือเป็นทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมที่มีส่วนสำคัญยิ่งในการกำหนดพฤติกรรมของมนุษย์ ในฐานะที่เป็นพืชอาหารชนิดหนึ่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งชาวเอเชียอาคเนย์ได้บริโภคข้าวเป็นอาหารหลักมาช้านาน จนข้าวได้กลายเป็นบ่อเกิดของลักษณะต่าง ๆ ทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และเป็นพื้นฐานรองรับให้สิ่งเหล่านี้วิวัฒนาการมาสู่ปัจจุบัน (Thongdi, 1994, p. 14) เช่นเดียวกับสังคมเขมรที่ถือว่าข้าวเป็นพืชสำคัญ คนเขมรเรียกข้าวเปลือกว่า “เซรีว” เรียกข้าวสารว่า “อ็องกอ” แต่ถ้าเป็นข้าวสุกจะเรียกว่า “บาย”

ข้าวที่ปลูกกันในประเทศเขมรแบ่งออกเป็น 3 กลุ่มใหญ่ ๆ คือ 1) ข้าวไร่ (เขรวิจ้อมกา) ข้าวชนิดนี้ปลูกกันในบริเวณพื้นที่สูงใกล้กับเชิงเขาในแถบจังหวัดรัตนคีรี มณฑลคีรี 2) ข้าวนาปรัง (เขรวิปรั้ง) เป็นข้าวที่ปลูกกันในหน้าแล้ง บริเวณที่ใกล้กับ ห้วย หนอง คลอง บึงที่มีปริมาณน้ำมากเพียงพอ เช่น ในแถบจังหวัดกัมพูชา ไพรแวง กำปงฉนัง กำปงจาม กำปงธม เสียมเรียบ พระตะบอง โพธิสัตว์ และ กระแจะ และ 3) ข้าวนาปี (เขรวิวัชชา) เป็นข้าวที่ปลูกกันในช่วงฤดูฝนในบริเวณที่น้ำท่วมถึง ส่วนวิธีการปลูกข้าวในประเทศเขมรนั้นแบ่งออกเป็น 2 แบบ คือ 1) การปลูกข้าวแบบนาดำ (เขรวิซ็อนโตง) และ 2) การปลูกข้าวแบบนาหว่าน (เขรวิปงรัวะฮ) (Phin, 2011, pp. 5 - 7) ปัจจุบันข้าวจัดเป็นสินค้าส่งออกที่สำคัญของประเทศ เช่นเดียวกับยางพารา หากแต่ปัญหาสำคัญที่เกษตรกรผู้ปลูกข้าวต้องประสบ คือ จำนวนโรงสีข้าวมีไม่เพียงพอต่อจำนวนข้าวที่สามารถผลิตได้ (Prach et al., 2015, p. 85)

คนเขมรรู้จักปลูกข้าวมานานแล้ว ดังปรากฏหลักฐานสำคัญคือ “บันทึกของ โจวต้ากวาน” ซึ่งเป็นราชทูต สมัยราชวงศ์หยวนที่จักรพรรดิจินส่งเข้ามาเจริญสัมพันธไมตรีกับอาณาจักรพระนคร พ.ศ. 1839 ความตอนหนึ่งว่า

“...โดยทั่ว ๆ ไปนั้น เขา (ชาวเขมร) ทำนาเก็บเกี่ยวได้ถึงปีละ 3 หรือ 4 ครั้ง เพราะทั้ง 4 ฤดูกาล เหมือนกับเดือน 5 หรือเดือน 6 (ของจีน) พวกเขาไม่เคยรู้ว่าน้ำค้างแข็งและหิมะเป็นอย่างไร ในแผ่นดินนั้นมีฝนตกครั้งปี อีกครั้งปีไม่มีฝนเลย ตั้งแต่เดือน 4 ถึง เดือน 9 (ของจีน) มีฝนตกทุกวัน ตกบ่อยฝนจะเบาบางลง ระดับน้ำในทะเลสาบจะสูงขึ้นมาตั้ง 7 หรือ 8 จ้าง ต้นไม้ใหญ่ ๆ จมน้ำหมด จะเหลือก็แต่ยอดพืชน้ำเท่านั้น ผู้คนที่อาศัยอยู่ตามริมน้ำก็จะ

อพยพขึ้นไปอยู่หลังเขาจนหมดสิ้น เดือน 10 ถึงเดือน 3 ไม่มีฝน
แม้แต่หยดเดียว ในทะเลสาบจะใช้เดินเรือได้แต่เฉพาะเรือเล็ก
ตรงที่ลึกที่สุดไม่เกิน 3 ถึง 5 เซียะ (เซียะ คือ 1 ฟุต จีน 1 เซียะ
เท่ากับ 0.3333 เมตร) ผู้คนก็อพยพกลับลงมาอีก พวกชาวนา
ชาวไร่หมายเอาเวลาที่ข้าวสุกนั้น น้ำจะท่วมมาถึงที่แห่งใดก็ลงมือ
ปลูกตามลักษณะของพื้นที่ ในการไถนาเขามิได้ใช้วัว เครื่องมือ
พวกคันไถ ผาล เคียว จอบ แม้จะคล้ายกันกับของเราบ้างเล็กน้อย
แต่การสักราย่อมแตกต่างกันไป อนึ่ง ยังมีนาที่ไม่มีคนทำกิน
ประเภทหนึ่งไม่ต้องปลูกหว่าน มักจะมีน้ำสูงถึง 1 จ้าง ต้นข้าวก็
งอกสูงตามน้ำขึ้นไปด้วย ข้าพเจ้าคิดว่าเป็นข้าวที่แปลกออกไป
ชนิดหนึ่ง การให้ปุ๋ยแก่ผืนนาและการปลูกผัก เขาไม่ใช้ของโสโครก
โดยตั้งข้อรังเกียจว่าเป็นของที่ไม่สะอาด คนจีนที่อยู่ในประเทศนั้น
ไม่ยอมบอกเล่าเรื่องการใส่ปุ๋ยด้วยอุจจาระหรือมูลสัตว์เลย เพราะ
เกรงว่าจะได้รับการดูถูกดูหมิ่น...” (Yongbunkert, 2000, p. 30)

การที่อาณาจักรพระนครเป็นแหล่งปลูกข้าวที่สำคัญ ทำให้สามารถดึงดูดผู้คน
จากทั่วทุกสารทิศให้มาตั้งหลักปักฐานและสร้างมหาอาณาจักรอันยิ่งใหญ่ขึ้นจาก
กำลังคน (manpower) ซึ่งคนเหล่านี้นอกจากจะเป็นแรงงานในภาคเกษตรกรรมแล้ว
ยังถูกเกณฑ์ไปเป็นแรงงานให้แก่ภาครัฐอีกด้วย เช่น สร้างปราสาท ขุดคูน้ำ ขุดคลอง
ชลประทาน หรือแม้แต่ไปทำสงคราม

ข้าวไม่ได้เป็นเพียงแค่อัญญาหาร แต่ข้าวยังเป็น “สิ่งศักดิ์สิทธิ์” เพราะคน
เขมรถิ่นข้าว จึงถือว่าข้าวเป็นผู้มีพระคุณ คนเขมรเชื่อว่า “ข้าว” มีเทพธิดาสังสถิตอยู่

นามว่า “นางพระไฟ” เมื่อเทพผู้ปกป้องรักษาข้าวเป็นเทพหญิง ข้าวจึงเป็นเทพหญิงด้วย เห็นได้จากคำเรียกชื่อพันธุ์ข้าวในภาษาเขมรที่ล้วนแล้วแต่ขึ้นต้นด้วยคำว่า “นาง” (เขมรออกเสียงว่า เนียง) ทั้งสิ้น เช่น ข้าวเจ้าพันธุ์ “นางมะลิ” (ไทยเรียกว่า ข้าวหอมมะลิ) ซึ่งคำดังกล่าวเป็นคำที่ใช้หน้าชื่อผู้หญิง หรือแม้แต่คำที่ใช้เรียกต้นข้าวในช่วงระยะเวลาเจริญเติบโตก็สัมพันธ์กับเทพหญิงด้วยเช่นกัน เช่น ระยะที่ดอกอ่อนของข้าวขยายตัวจนกลายเป็นช่อดอกที่สมบูรณ์เรียกว่า “ข้าวตั้งท้อง” เป็นต้น

ข้าว เป็นพืชสำคัญที่อยู่ในคติความเชื่อดั้งเดิมของคนเขมรก่อนการเข้ามาของศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธ แต่เดิมข้าวน่าจะเป็นของป่าที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติมนุษย์สามารถเก็บมาบริโภคได้ตามต้องการ ต่อมาเมื่อมนุษย์มีจำนวนเพิ่มมากขึ้น หรืออาจเกิดภัยธรรมชาติรุนแรง ทำให้ข้าวที่มีอยู่ในธรรมชาติมีไม่เพียงพอต่อความต้องการของมนุษย์ ทำให้มนุษย์จำต้องลงมือปลูกข้าว แนวคิดที่ว่า แต่เดิมข้าวเป็นของป่าที่เกิดขึ้นเองนั้น ปรากฏอยู่ในตำนานข้าวที่เล่าขานกันในจังหวัดสวายเรียง เรื่องมีอยู่ว่า

“กาลครั้งหนึ่งนานมาแล้ว เมื่อข้าวแก่เต็มที่แล้ว ฝูงเมล็ดข้าวจะบินเข้ามายังยุ้งฉางเอง มนุษย์ไม่ต้องไปเกี่ยว ไปมัด ไปขนข้าวเข้ายุ้งให้ยุ่งยากเหมือนเช่นทุกวันนี้ วันหนึ่งมีหญิงรูปร่าง ใจคอหยาบซ่า ชื่อนาง “กาลกนิ” เธอเกิดอาการคันทุกครั้งเวลาที่ข้าวบินมาเข้ายุ้ง เพราะแพ้ละอองข้าว จนเธอทนไม่ไหวจึงฉวยไม้คานไปไล่ตี ทำให้ฝูงข้าวน้อยใจมาก บินหนีไปไกลไม่ยอมมาเป็นอาหารของมนุษย์อีก ผู้คนต่างได้รับความทุกข์ร้อนแสนสาหัส จึงต่างพากันออกติดตามหาข้าว มีปลาสดตัวหนึ่ง (บ้างก็เรียกว่า “ปลาฉลาด” หรือ “ปลาตอง”) รู้สึกสงสารมนุษย์มาก มันจึงออก

ต้นต้นตามหาข้าว ครั้นพบแล้วจึงอ่อนวอนขอให้เมล็ดข้าวกลับมา
ยังโลกมนุษย์ตามเดิม ข้าวใจอ่อนยอมทำตามคำขอ หากแต่มี
ข้อแม้ว่าคราวนี้มนุษย์จะต้องหว่านดำ บำรุงรักษาจนต้นข้าวออก
รวง แล้วจึงเก็บเกี่ยว ฝัดข้าว นำข้าวเข้ายุ้ง และสีข้าวเพื่อนำไป
บริโภคด้วยตนเอง โดยที่ข้าวจะไม่บินเข้าไปในยุ้งเหมือนดังเคย”

(Phin, 2011, pp. 25 - 26)

ตำนานข้าวเรื่องนี้แพร่หลายมากที่สุดในเขมร เห็นได้จากในแบบเรียนภาษา
เขมร ระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 (ปี ค.ศ. 2011) ของกระทรวงอบรม ยูวชน และ
กีฬาได้บรรจุตำนานนี้ไว้ในบทที่ 2 หน่วยการเรียนรู้การฟัง เรื่อง “ข้าว” ด้วย

บทความนี้มุ่งศึกษาการสร้างอุดมการณ์ทางการเมืองผ่านอุปลักษณ์ข้าวจาก
ภาษิตเขมร โดยวิธีการศึกษานั้น ผู้เขียนได้คัดเลือกภาษิตเขมรที่เกี่ยวข้องกับข้าว
(ภาษิตนั้นมีคำว่า “ข้าว” หรือ “นาข้าว” ปรากฏอยู่) จากวิทยานิพนธ์ระดับดุขฎฐี
บัณฑิต สาขาภาษาเขมร บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร ของอุบล เทศทอง
เรื่อง “ภาษิตเขมร: วิถีชีวิตและโลกทัศน์ของชาวเขมร” (2548) มาศึกษาวิเคราะห์
โดยใช้ทฤษฎีทางภาษาศาสตร์ เพื่อให้ทราบถึงมโนทัศน์ข้าวในสังคมเขมร

กรอบแนวคิดที่ใช้วิเคราะห์คือเรื่องอุปลักษณ์ (metaphor) ซึ่งในทาง
ภาษาศาสตร์ หมายถึง การเปรียบเทียบความเหมือนกันของสองสิ่ง โดยที่ทั้งสองสิ่ง
ต้องเป็นสมาชิกของต่างกลุ่มความหมายกัน อุปลักษณ์ประกอบด้วย สิ่งที่น่ามาเป็น
“แบบ” ในการเปรียบเทียบเรียกว่า แบบเปรียบเทียบ (vehicle) และสิ่งที่เป็นเป้าหมายที่เรา
ต้องการพูดถึง เรียกว่า สิ่งที่ถูกเปรียบเทียบ (tenor) อุปลักษณ์จะมีค่าเชื่อมหรือไม่มีก็ได้ เช่น
มาลีเป็นน้ำแข็งขั้วโลก (คำว่า “เป็น” คือคำเชื่อม) คลื่นมหาชน (ไม่มีคำเชื่อม) เป็นต้น

หน้าที่ของอุปลักษณ์ คือ ทำหน้าที่ในด้านการถ่ายทอดความคิด (ideational metafunction) นอกจากนี้อุปลักษณ์ยังมีพลังในการโน้มน้าวใจ เปลี่ยนมุมมองของผู้รับสาร รวมทั้งสื่ออุดมการณ์ด้วย (Panpothong, 2013, pp. 99 - 100) เมื่อทราบมโนทัศน์ข่าวในสังคมเขมรแล้ว จึงนำข้อมูลมาวิเคราะห์ เชื่อมโยง เพื่อให้เห็นถึงความสัมพันธ์กันระหว่างภาษากับเครื่องมือทางการเมืองที่รัฐสร้างขึ้น ได้แก่ ตราประจำแผ่นดิน ธนบัตร ที่ทำหน้าที่ปลุกฝังอุดมการณ์ทางการเมืองให้แก่ประชาชน

ผลที่ได้จากการศึกษา “การสร้างอุดมการณ์ทางการเมืองผ่านอุปลักษณ์ข่าวจากภาษิตเขมร” คือ ทำให้ทราบระบบความคิดของคนเขมรอย่างลึกซึ้ง ซึ่งนำไปสู่การทำความเข้าใจประเทศเพื่อนบ้านอย่างถ่องแท้ (ปัจจุบันคนไทยไม่ค่อยมีความรู้ที่เกี่ยวกับประเทศเพื่อนบ้านเท่าใดนัก ต่างจากประเทศเพื่อนบ้านที่รู้จักคนไทยและประเทศไทยอย่างละเอียดทุกแง่มุม) ทำให้ไทยสามารถอยู่ร่วมกับเขมรได้อย่างมีความสุข ช่วยหลีกเลี่ยงข้อพิพาทที่อาจจะเกิดจากประเด็นอ่อนไหว และเสริมสร้างความร่วมมือทางด้านวัฒนธรรม อันก่อให้เกิดการพัฒนาความสัมพันธ์ในด้านอื่น ๆ ตามมา เช่น ด้านเศรษฐกิจ ด้านสังคม และด้านการเมืองการปกครอง เป็นต้น ด้วยเหตุนี้การเสริมสร้างองค์ความรู้ทางด้านวัฒนธรรมจึงถือเป็นรากฐานสำคัญของการพัฒนาที่ได้ผลดีและยั่งยืนที่สุด

อุปลักษณ์ “ข่าว”: มโนทัศน์ที่คนเขมรมีต่อข่าว

ผู้เขียนศึกษาอุปลักษณ์ข่าวจากภาษิตเขมร เพื่อให้ทราบมโนทัศน์ของคนเขมรที่มีต่อข่าว พบว่า ในภาษิตเขมรนั้นมีการเปรียบเทียบข่าวว่าเป็น 1) มนุษย์ 2) งาน 3) เงิน 4) ความรู้ และ 5) มรดก ดังนี้

อุปลักษณ์มนุษย์

อุปลักษณ์มนุษย์ คือ รูปภาษาที่ความหมายอ้างถึงมนุษย์ ซึ่งเป็นสิ่งมีชีวิตสามารถหายใจได้ด้วยตนเอง มีความคิดในการตัดสินใจ สืบพันธุ์ ขยายพันธุ์ได้อยู่ภายใต้เงื่อนไขของวิฎฐะสงสาร คือ มีการเกิด แก่ เจ็บ ตาย (Phanit, 2014, p. 171) ภาษิตเขมรได้นำเอาลักษณะของข้าวมาเปรียบเทียบกับลักษณะของมนุษย์ เช่น “เงยลิบอ่อน โนม์เมล็ด” และ “ถ้ามันจะงอกไม่จำเป็นต้องปลูก”

“เงยลิบอ่อน โนม์เมล็ด” หมายถึง คนที่อ่อนน้อมถ่อมตนย่อมจะมีคนรักใคร่ เมตตา ให้ความช่วยเหลือซึ่งต่างจากคนที่ไม่อ่อนน้อมถ่อมตนย่อมไม่มีใครให้ความเมตตาช่วยเหลือ (Tedthong, 2005, pp. 133 - 134) ภาษิตนี้เกิดจากความช่างสังเกตของคนเขมร ซึ่งส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเป็นชาวนา โดยนำลักษณะของรวงข้าวไปเปรียบเทียบกับพฤติกรรมของมนุษย์ว่า ข้าวรวงใดที่ชูคอขึ้นตั้งตรง แสดงว่าข้าวรวงนั้นมีเมล็ดลีบไม่สมบูรณ์ เหมือนกับคนที่มีลักษณะหยาบกระด้าง ย่อมไม่ได้รับสิ่งดีงามใด ๆ จากผู้ใดทั้งสิ้น ต่างจากรวงข้าวที่โน้มลงก็เพราะมีเมล็ดสมบูรณ์ เหมือนกับคนที่รู้จักอ่อนน้อมถ่อมตนย่อมประสบแต่ความสุขความเจริญ

ส่วนภาษิต “ถ้ามันจะงอก ไม่จำเป็นต้องปลูก” หมายถึง คนบางคนถึงแม้จะไม่ได้รับการอบรมสั่งสอนก็สามารถเป็นคนดีได้ ในขณะที่คนบางคนได้รับการอบรมสั่งสอนก็ไม่สามารถเป็นคนดีได้ (Tedthong, 2005, p. 155) ภาษิตนี้เกิดจากความช่างสังเกตของคนเขมรที่ว่า ข้าวเป็นพืช ที่สามารถขึ้นได้เองตามธรรมชาติ แม้ว่ามนุษย์จะไม่ได้ตั้งใจปลูกก็ตาม ถ้าได้น้ำได้ดินดีก็สามารถเจริญเติบโตและออกรวงได้ แม้ว่าจะขึ้นอยู่นอกแปลงนาก็ตาม ไม่ต่างจากมนุษย์ ที่แม้ว่ามารดาบิดาจะไม่ได้ตั้งใจให้เกิดหรือเกิดมาในสิ่งแวดล้อมที่ไม่ดี ชาดผู้ที่คอยอบรมสั่งสอน แต่ถ้าบุคคลนั้นมี

อุปนิสัยที่ติดตนมาดีตั้งแต่ต้นแล้ว ก็ยอมที่จะเติบโตขึ้นมาเป็นคนดี มีคุณภาพ ประสบความสำเร็จในชีวิตได้ในที่สุด

อุปลักษณะข้าวข้างต้น แสดงให้เห็นถึงมโนทัศน์ของคนเขมรที่มองว่า “ข้าว” ไม่ใช่เป็นเพียงแค่พืชชนิดหนึ่งเท่านั้น แต่ข้าวยังได้ทำอากัปกริยาเหมือนดังเช่นมนุษย์อีกด้วย กล่าวให้เข้าใจง่าย “ข้าวคือมนุษย์”

อุปลักษณะงาน

คำว่า งาน หมายถึง สิ่งที่ทำ การทำมาหากิน อุปลักษณะงาน คือ รูปภาพที่ความหมายอ้างอิงถึงกิจการที่มนุษย์ต้องทำ อาจเพื่อการเลี้ยงชีพหรือไม่ก็ได้ เช่น งานอดิเรก งานบ้าน งานครัว เป็นต้น แต่ถ้าเป็นงานเพื่อเลี้ยงชีพ เราจะเรียกว่า อาชีพ ภาษิตเขมรที่กล่าวถึงข้าวโดยเปรียบเทียบในฐานะที่เป็นงาน เช่น “คนตำตอกรอก” “คนโกรธอย่าให้ล้างจาน คนหิวอย่าให้หุงข้าว” และ “อย่าปลูกข้าวอยู่ทางข้าง” เป็นต้น

“คนตำตอกรอก” (คนตำข้าวสารกรอกหม้อ) หมายถึง คนที่ทำอะไรให้เสร็จไปเพียงครั้งหนึ่ง ๆ เท่านั้น ไม่คิดทำเพื่อวันข้างหน้า หรือหมายถึงคนหาเข้ากินค่าก็ได้ (Tedthong, 2005, p. 145) การตำข้าว ถือเป็นงานที่ต้องทำกันทุกบ้าน เป็นการผลิตข้าวเพื่อบริโภคในครัวเรือน โดยการตำข้าวนั้น เป็นการตำข้าวเปลือกให้หลุดออกจากเมล็ดข้าวสาร อุปกรณ์ที่ใช้คือครกและสาก เกษตรกรในสมัยก่อนจะเก็บข้าวเปลือกไว้ในยุ้ง ครั้นพอจะบริโภคก็นำมาตำแต่พอรับประทานไม่ตำเก็บไว้คราวละมาก ๆ เพราะข้าวสารนั้นถ้าตำเก็บเอาไว้นานจะไม่อร่อย เสียรส คนที่ไม่เข้าใจจึงมักค่อนข้างว่า “คนตำกรอก” หมายถึงคนที่ทำงานเพราะหวังผลเพียงเพื่อวันนี้ ไม่เผื่อไปถึงวันหน้า หรือคนที่หาเข้ากินค่า ไม่มีเหลือกินเหลือเก็บ การตำข้าวซึ่งเป็นงานในบ้านจึงหมายรวมไปถึงงานนอกบ้าน และงานที่เป็นอาชีพ

“คนโกรธอย่าให้ล้างจาน คนหิวอย่าให้หุงข้าว” หมายถึง การใช้คนให้เหมาะกับงาน ถ้าใช้คนไม่เหมาะกับงาน นอกจากจะไม่เกิดผลดีแล้ว ยังก่อให้เกิดความเสียหายอีกด้วย (Tedthong, 2005, pp. 145 - 146) การที่ห้ามคนโกรธล้างจาน เพราะงานล้างจานเป็นงานที่จะต้องทำอย่างใจเย็น ถ้าใจร้อนไม่ระวังอาจทำให้จานแตกเสียหาย ส่วนคนที่กำลังหิวนั้นไม่ควรใช้ให้หุงข้าวเช่นกัน เพราะถ้าหุงข้าวในเวลาท้องหิวแล้ว อาจใส่ข้าวสารในปริมาณที่มากเกินไปจนจะรับประทานหมด พอข้าวเหลือก็ต้องทิ้งขว้างไปอย่างน่าเสียดาย ในภาษิตนี้ การล้างจานกับการหุงข้าวไม่ได้หมายถึงเฉพาะแต่ งานในบ้านเท่านั้น แต่หมายรวมไปถึงงานทั่วไปภายนอกบ้านอีกด้วย

“อย่าปลูกข้าวอยู่ทางข้าง” หมายถึง อย่าทำในสิ่งที่ไม่ก่อให้เกิดประโยชน์แล้ว ยังทำให้เกิดความเสียหายอีกด้วย (Tedthong, 2005, p. 155) หนทางที่ข้างเดินผ่านไม่ควรที่จะเพาะปลูกพืชชนิดใด ๆ เลย เพราะข้างจะมาเหยียบย่ำพืชพันธุ์ให้เสียหายได้ ครั้นจะด้านทานอำนาจของข้าง ซึ่งเป็นสัตว์ใหญ่และมีพลังกำลังมากก็ทำไม่ได้เช่นกัน เนื่องจากคนมีขนาดเล็กกว่าข้างมาก จำต้องให้ข้างเดินผ่านไป การทำนาเปรียบเสมือนตัวแทนของงาน ไม่ว่าจะเป็งานใหญ่หรืองานเล็ก ส่วนข้างหมายถึงผู้มีอำนาจ ผู้มีอิทธิพล หรือปัจจัยสำคัญอื่น ๆ ที่อยู่นอกเหนือการควบคุมการทำงานที่ต้องปะทะกับผู้มีอำนาจ ผู้มีอิทธิพล หรือทำงานที่ต้องเผชิญกับปัจจัยเสี่ยงต่าง ๆ นอกจากไม่ก่อให้เกิดประโยชน์แล้ว ยังส่งผลร้ายตามมาอีกด้วย

จากภาษิตที่กล่าวมาทั้งหมด ทำให้ทราบถึงมโนทัศน์ของคนเขมรที่ว่า “ข้าวคืองาน” และถือเป็งานที่สำคัญกว่างานทุกอย่างในชีวิต เพราะชีวิตของชาวนา นั้นตั้งแต่เช้าจดเย็น ล้วนแต่หมดไปกับการงานในไร่นาเป็เช่นนี้อยู่ชั่วนาน

อุปลักษณเงิน

คำว่า เงิน หมายถึง วัตถุที่ใช้วัดราคาในการซื้อขายแลกเปลี่ยน ใช้ชำระหนี้ได้ตามกฎหมายอุปลักษณเงิน คือ รูปภาษาที่ความหมายอ้างถึง วัตถุที่ใช้ชำระหนี้ได้ตามกฎหมาย สามารถนำมาใช้เพื่อให้มีสภาพความเป็นอยู่ที่ดี และสะดวกสบาย (Phanit, 2014, p. 173) ส่วนภษิตเขมรที่เปรียบเทียบข้าวว่าเป็นเงิน เช่น “อยากมีให้ขายข้าวสาร อยากจนให้ขายรถ” เป็นต้น

“อยากมีให้ขายข้าวสาร อยากจนให้ขายรถ” หมายถึง ถ้าจะค้าขายสิ่งใดก็ต้องพิจารณาให้เหมาะสมจึงจะมีกำไรไม่ขาดทุน (Tedthong, 2005, p. 158) คนเขมรมองว่าข้าวสารเป็นสินค้าที่ขายง่าย เพราะไม่ว่าคนจนหรือคนรวยก็ต้องกินข้าวด้วยกันทั้งนั้น ขณะที่รถเป็นสินค้าที่ขายยาก เพราะเป็นสินค้าฟุ่มเฟือย ถึงไม่มีรถขับก็สามารถเดินไปได้ ไม่ตาย แต่ถ้าไม่มีข้าวกินอาจต้องอดตาย นอกจากนี้ในสังคมเขมรคนที่สามารถซื้อรถขับได้จะต้องเป็นคนรวยซึ่งมีอยู่ไม่มากนัก การขายข้าวจึงทำให้มีเงินได้รวดเร็ว เพราะซื้อขายคล่องกว่า ขณะที่การขายรถนั้นขายยาก คนเขมรจึงมองว่าข้าวคือเงิน มีข้าวจึงเท่ากับมีเงิน

อุปลักษณความรู้

ความรู้ คือ ความเข้าใจในบางสิ่งที่สามารถนำไปใช้เพื่อเป้าหมายบางประการ และความรู้ที่สำคัญยิ่งสำหรับมนุษย์คงไม่พ้นความรู้ที่สามารถดับทุกข์ในเรื่องปากท้อง การทำนาปลูกข้าวถือเป็นองค์ความรู้ที่คนเขมรถ่ายทอดจากรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่ง เป็นเครื่องหล่อเลี้ยงชีวิตให้ดำรงอยู่ ในภษิตเขมรมีการเปรียบเทียบข้าวกับความรู้ คือ “หวังแต่นาลูกข้าว” และ “รักษาแต่นาลูกข้าว”

“หวังแต่นาลูกข้าว” หมายถึง หวังแต่บุญวาสนาที่สร้างสมมาหรือหวังแต่วิชาความรู้เก่า (Tedthong, 2005, p. 154) อธิบายว่า นาลูกข้าว หมายถึง ต้นข้าวที่งอกขึ้นมาภายหลังจากที่ได้เก็บเกี่ยวแล้ว อาจงอกขึ้นจากต้นเดิมหรือจากเมล็ดข้าวที่ร่วงหล่นอยู่ในนาตอนฤดูเก็บเกี่ยวก็ได้ ต้นข้าวเหล่านี้จะเจริญเติบโตขึ้นจนออกรวง ชาวนาจะได้ข้าวจากนาลูกข้าวบ้าง แต่ก็ไม่มากมายเท่ากับนาที่ทำเอง

คนเขมรเปรียบเทียบนาลูกข้าวกับวิชาความรู้เก่า ความรู้เก่าเหมือนกับข้าวที่เก็บเกี่ยวไปแล้ว ชาวนาไม่ควรหวังนาที่เก็บเกี่ยวไปแล้วฉันทใด คนเราก็ไม่ควรหวังว่าวิชาความรู้เก่าจะเป็นที่พึ่งให้แก่ตนได้ทุกคราวเสมอไปฉันทนั้น เนื่องจากโลกมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาตามกระแสโลกาภิวัตน์ ความรู้ใหม่ ๆ เกิดขึ้นเสมอ ผู้ที่มุ่งจะหาความเจริญก้าวหน้าในชีวิตจึงไม่ควรหยุดนิ่งอยู่กับที่ แต่ควรที่จะพัฒนาความรู้และประสบการณ์ของตนให้ทันสมัยอยู่เสมอ จะได้ไม่ตกยุคตกกระแส และตกเป็นเหยื่อของบุคคลที่มุ่งเอารัดเอาเปรียบ แสวงหาประโยชน์จากผู้ที่อ่อนแอกว่า

“รักษาแก่นาลูกข้าว” หมายถึง รักษาวิชาความรู้เก่าไว้ไม่ให้สูญหาย (Tedthong, 2005, p. 154) คนเขมรเปรียบเทียบความรู้เก่าว่าเหมือนกับนาลูกข้าวที่จะต้องรักษาไว้ไม่ให้สูญหาย เพราะอย่างไรเสียก็ได้ชื่อว่าเป็นประโยชน์ ถึงแม้ว่าจะมีเพียงเล็กน้อยก็ตาม

ถ้าพิจารณาเนื้อหาของภาษิตเขมรทั้ง 2 ภาษิตข้างต้นอย่างผิวเผินแล้วอาจดูเหมือนว่าจะขัดแย้งกัน แต่แท้ที่จริงแล้ว ภาษิตทั้ง 2 ภาษิตนี้สอนไปในทิศทางเดียวกัน คือ หวังให้คนเขมรพัฒนาความรู้ให้เพิ่มพูนขึ้นเพื่อจะได้ก้าวไปข้างหน้าอย่าหยุดนิ่งอยู่กับที่ไม่คิดแสวงหาความรู้เพิ่มเติม ในขณะที่เดียวกันก็อย่าทิ้งความรู้เก่า เพราะความรู้เก่าที่ดี มีประโยชน์ก็มีอยู่ไม่น้อย สามารถนำมาพัฒนาต่อยอดเพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดต่อตนเองและผู้อื่นได้

เรื่องความรู้ที่มนุษย์สามารถปลูกข้าวได้นี้ ถือเป็นความรู้ชั้นสูงที่ทำให้มนุษย์แตกต่างจากสัตว์อย่างสิ้นเชิง คนเขมรเชื่อว่า เด็กแรกเกิดนั้นแต่เดิมมาจากป่า อาจมีสิ่งที่ไม่ดีติดตามาด้วย จึงต้องทำการตัดป่า (ผัดจเปรีย) เสียก่อน โดยการตัดผมไฟเด็ก เพราะเชื่อว่าเป็นการตัดขาดจากอดีตชาติ หมอตำแยจะนำเด็กไปอาบน้ำ แต่งหน้าทาปาก ระหว่างนั้นก็จะมีการพูดถึงแต่สิ่งที่ดี ๆ เช่น ขอให้ทารกนั้นเลี้ยงง่าย สุขภาพแข็งแรง มีปัญญาเฉลียวฉลาด เป็นต้น พออาบน้ำเสร็จแล้วก็จะอุ้มทารกเพื่อไปสัมผัสกับข้าวที่อยู่ในกระเชอ โดยระวังไม่ให้ข้าวนั้นเปียกน้ำ ข้าวถือเป็นสัญลักษณ์แทนการเกิดใหม่ของทารก ที่ออกจากป่ามาเกิดเป็นมนุษย์ มนุษย์มีอารยธรรมสูงกว่าสัตว์ตรงที่สามารถปลูกข้าวได้ เพราะแต่เดิมต้นข้าวเป็นของป่า ต่อมามนุษย์ได้นำมาปลูกจนกลายเป็นอาหารสำคัญของมนุษย์ไป (Ang, 2010 - 2011, pp. 36 - 38)

อุปลักษณมรดก

คำว่า “มรดก” หมายถึง ทรัพย์สิน และสิ่งอื่นใดที่ไม่ใช่ทรัพย์สิน เช่น สิทธิ หน้าที่ ความรู้ เป็นต้น ที่ผู้ตายทิ้งไว้ให้แก่ผู้เป็นทายาท ในภาษิตเขมรมีการเปรียบข้าวว่าเป็นมรดก เช่น “ทำนาไม่ต้องไถดิน ดูแลข้าวที่ขึ้นเอง กินข้าวไม่หมด”

“ทำนาไม่ต้องไถดิน ดูแลข้าวที่ขึ้นเอง กินข้าวไม่หมด” หมายถึง รักษา มรดกของพ่อแม่หรือสิ่งที่มีอยู่แล้วให้คงอยู่ต่อไปก็สามารถใช้ประโยชน์ได้นาน (Tedthong, 2005, pp. 154 - 155)

“มัว” หรือ “แซร มัว” คือ นาปลูกข้าว คนเขมรเปรียบเทียบมรดก ซึ่งเป็นสิ่งที่พ่อแม่ปู่ย่าตายายได้ทิ้งไว้ให้กับนาปลูกข้าว ซึ่งเป็นข้าวที่งอกออกมาภายหลังจากที่ได้เก็บเกี่ยวแล้ว มรดกที่พ่อแม่ได้ทิ้งไว้ให้ นั้น เป็นสิ่งที่เป็นประโยชน์ต่อลูกหลานได้ทันที

ถูกหลานไม่จำเป็นต้องเหนื่อยยากสร้างชิ้นใหม่จากน้ำพักน้ำแรงตน เพียงแค่ดูแลให้ดี ก็สามารถเก็บเกี่ยวผลประโยชน์ใช้ได้ไม่รู้จักหมดสิ้น

ข้าวถือเป็นพืชที่มีความสำคัญยิ่งในวัฒนธรรมเขมร เป็นเครื่องหมายของความมีอารยธรรมของมนุษย์ การที่คนเขมรกินข้าวเป็นอาหารหลัก ทำให้พวกเขาเคารพข้าวในฐานะสิ่งศักดิ์สิทธิ์ จนเกิดตำนานและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับข้าวขึ้นมากมาย นอกจากนี้ในมโนทัศน์ของคนเขมรยังมองว่า ข้าวเป็นสิ่งต่าง ๆ นอกเหนือจากเป็นอาหาร คือเป็นงาน เป็นเงิน เป็นความรู้ เป็นมรดก และเหนืออื่นใดทั้งหมดคือ ข้าวเป็นมนุษย์ เพราะมนุษย์กินข้าวเป็นอาหาร

“ข้าว” กับการสร้างอุดมการณ์ทางการเมือง

ต้นไม้ประจำชาติของกัมพูชาคือ “ต้นลำดวน” ซึ่งถือเป็นต้นไม้มงคลที่คนเขมรนิยมปลูกไว้ตามสถานที่สำคัญทางศาสนา หรือตามสวนสาธารณะ นอกจากนี้ในบทเพลงและในกวีนิพนธ์นิยมเปรียบเทียบกับผู้หญิงกับดอกลำดวนเสมอ ต้นไม้อื่น ๆ ที่มีความสำคัญในสังคมเขมร แม้ว่าจะไม่ได้เป็นต้นไม้ประจำชาติ คือ “ต้นตาล” สัญลักษณ์แทนจิตวิญญาณเขมร เนื่องจากเป็นต้นไม้สารพัดประโยชน์ ไม่ว่าจะเป็นลำต้นที่สามารถใช้ทำเสา ทำเครื่องเรือน ใบใช้ทำหมวก ทำพัด น้ำตาลนำมาบริโภคสดหรือใช้ทำน้ำตาล ผลใช้ทำอาหาร เป็นต้น “ต้นโธลก” (อ่านว่า ทะ-โลก) หรือที่ไทยเรียกว่า “ต้นมะปอก” (ไทยบางถิ่นเรียก “ทะเลอก” หรือ “ท่าลอก”) เป็นต้นไม้ชนิดแรกที่ยกขึ้นบนแผ่นดินเขมรดังปรากฏในตำนานเรื่อง “พระทอง นางนาค” จนกลายมาเป็นชื่อเรียกขานประเทศอย่างไม่เป็นทางการว่า “แดนเดียโลกโธลก” (แดนดินโคกมะปอก)

ต้นไม้ทั้ง 3 ชนิดที่กล่าวถึงข้างต้น บางชนิดเพิ่งได้รับการยกย่องเมื่อไม่นานมานี้ (ต้นลำดวนและต้นตาล) ขณะที่บางชนิดเคยได้รับการยกย่องเมื่อครั้งอดีต แต่ปัจจุบัน

กลับลดความสำคัญลงจนแทบไม่มีใครกล่าวถึง (ต้นโธลหรือมะพอก) ต่างจากข้าวที่มี ความสำคัญตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันโดยเฉพาะตั้งแต่ยุคสร้างชาติเรื่อยมาจนจบจน ปัจจุบัน ดังปรากฏในตราประจำแผ่นดิน ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ชาติที่มีความสำคัญ เช่นเดียวกับเพลงชาติ ธงชาติ ฯลฯ และธนบัตร ซึ่งเป็นสื่อกลางสำคัญที่ใช้ในการ แลกเปลี่ยนสิ่งของ ตลอดจนบริการต่าง ๆ

ตราประจำแผ่นดิน

รัฐบาลเขมรหลายสมัยได้ใช้ข้าวเป็นเครื่องมือสำคัญในการสร้างความรู้สึก ชาตินิยม ข้าวนอกจากจะเป็นสัญลักษณ์แทนความอุดมสมบูรณ์แล้ว ข้าวยังหมายถึง เกษตรกรซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ของประเทศอีกด้วย ตัวอย่างเช่น ตราประจำแผ่นดินใน ยุคสาธารณรัฐเขมร (ค.ศ. 1970 - 1975) ที่เป็นรูปปราสาทนครวัด มีเปลวรัศมีอยู่ ด้านบน ด้านล่างเป็นรูปแถบผ้ามีตัวหนังสือภาษาเขมรเขียนว่า “สาธารณรัฐเขมร” ส่วนด้านข้างทั้งสองข้างเป็นรูปรวงข้าวมัดรวมกันอยู่

เปลวรัศมี คือความรุ่งโรจน์โชตินาการ ความยิ่งใหญ่ ถ้ำนครวัดเป็นตัวแทน ของความเจริญรุ่งเรืองทางด้านวัฒนธรรม เป็นเสมือนจิตวิญญาณของชาติแล้ว (เห็นได้จากตำแหน่งของปราสาทที่อยู่ตรงกลางภาพ) รวงข้าวที่อยู่ด้านข้างทั้งสองข้างก็ คือตัวแทนของความอุดมสมบูรณ์ของผืนแผ่นดินเขมร ที่มีทั้งทรัพยากรในดินสินในน้ำ อันเป็นปัจจัยสำคัญที่ช่วยทำให้อารยธรรมอันยิ่งใหญ่ได้ก่อกำเนิดขึ้น และหล่อเลี้ยง ประเทศชาติและประชาชนชาวเขมรเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน

ภาพประกอบ 1 ตราประจำแผ่นดินสมัยสาธารณรัฐเขมร

ที่มา: Morgan, 2011

ต่อมาในสมัยกัมพูชาประชาธิปไตย (ค.ศ. 1975 - 1979) ตราประจำแผ่นดินได้เปลี่ยนไป กลายเป็นรูปวงข้าวที่มีมัดรวมกันไว้เป็นช่อด้วยแถบผ้าสีแดง ด้านล่างของภาพเขียนด้วยตัวอักษรภาษาเขมรว่า “กัมพูชาประชาธิปไตย” ด้านบนสุดเป็นรูปโรงงานอุตสาหกรรม (อยู่ตรงกลางบริเวณจุดรวมสายตา) ถัดมาเป็นคลองชลประทานสองข้างทั้งด้านซ้ายและด้านขวาเป็นแปลงนาเขียวขจี

โรงงานอุตสาหกรรมแทนด้วยภาคอุตสาหกรรม ซึ่งเป็นอีกฟืนเฟียงสำคัญที่ช่วยขับเคลื่อนประเทศ ส่วนคลองชลประทานและท้องทุ่งนา เป็นสิ่งที่เขมรแดงให้ความสำคัญอย่างยิ่ง เห็นได้จากการที่เขมรแดงเกณฑ์แรงงานผู้คนไปสร้างทำนบกั้นน้ำ ขุดคลองชลประทาน และทำนาทำไร่ เพื่อเพิ่มผลผลิตทางการเกษตร สนองนโยบาย “มหาก้าวกระโดด มหาอัศจรรย์” หวังสร้างประเทศให้กลับมารุ่งเรืองเหมือนเมื่อครั้งสมัยเมืองพระนคร การที่มีรวงข้าวล้อมรอบแสดงให้เห็นถึงความอุดมสมบูรณ์ของแผ่นดิน ซึ่งเป็นผลมาจากการเพาะปลูกและระบบชลประทานที่ดี นอกจากนี้รวงข้าวยังเป็นตัวแทนของเกษตรกร ซึ่งเป็นประชาชน “มูลฐาน” (ตรงข้ามกับพวกศักดินา) ตามแนวคิดของคอมมิวนิสต์ ส่วนแถบผ้าสีแดงนั้น หมายถึง คอมมิวนิสต์

ภาพประกอบ 2 ตราประจำแผ่นดินสมัยกัมพูชาประชาธิปไตย

ที่มา: Wikimedia commons, 2016

ตราประจำแผ่นดินในสมัยสาธารณรัฐประชามานิตกัมพูชา (ค.ศ. 1979 - 1989) เป็นวงกลม พื้นสีแดง มีรวงข้าวสีทองล้อมรอบอยู่ทั้งสองข้างในลักษณะคล้ายเขาคาวาย มีแถบผ้าสีแดงพันอยู่รอบรวงข้าวเป็น 2 ชั้น ตรงกลางด้านล่างเป็นแถบผ้าเขียนด้วยตัวอักษรสีทองอ่านว่า “สาธารณรัฐประชามานิตกัมพูชา” (Ratna, 2011, p. 77)

ปราสาทสีทองที่อยู่ตรงกลางภาพแทนด้วยมหาปราสาทนครวัด ซึ่งเป็นจิตวิญญาณของคนเขมร ถัดลงมาเป็นรูปเฟืองขนาดใหญ่ แทนด้วยภาคอุตสาหกรรม ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญอย่างหนึ่งในการขับเคลื่อนประเทศ ด้านข้างทั้งสองด้านเป็นรูปรวงข้าวแทนด้วยความอุดมสมบูรณ์ของแผ่นดิน หมายถึงภาคเกษตรกรรมและพี่น้องเกษตรกรที่ช่วยโอบอุ้มค้าชูประเทศชาติไว้ รวงข้าวนี้ถูกมัดรวมไว้ด้วยแถบผ้าสีแดงด้านล่างสุดมีตัวหนังสือภาษาเขมรเขียนไว้บนแถบนั่นอ่านว่า “สาธารณรัฐประชามานิตกัมพูชา”

ภาพประกอบ 3 ภาพตราประจำแผ่นดินสมัยสาธารณรัฐประชามานิตกัมพูชา

ที่มา: Heraldry of the world, 2017

ตั้งแต่ปี ค.ศ. 1979 – 1989 ประชาชนเขมรร้อยละ 90 ประกอบอาชีพปลูกข้าว ในปี ค.ศ. 1988 ผลผลิตข้าวเป็น 2,700,000 ตัน และเพิ่มขึ้นถึง 3,000,000 ตัน ในปี ค.ศ. 1990 เกษตรกรคนหนึ่งมีกำลังการผลิตอยู่ที่ 350 กิโลกรัม ซึ่งถือว่าได้ผลผลิตปานกลาง เมื่อข้าวเป็นพืชสำคัญ ข้าวจึงสัมพันธ์กับตราประจำแผ่นดินอย่างไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ (Ministry of Education, Youth, and Sports, 2011, p. 163)

ตราประจำแผ่นดินในอดีต ยกเว้นสมัย “สังคมนิยม” และยุคปัจจุบันที่ชื่ออย่างเป็นทางการของประเทศคือ “ราชอาณาจักรกัมพูชา”² ล้วนแล้วแต่มีรวงข้าว

²ตราประจำแผ่นดินประจำสมัยสังคมนิยมและปัจจุบัน เป็นตรา “เปรีเยธซ์็องฮา” ตรานี้ประกอบด้วย พระมหากษัตริย์มงกุฎ พระแสงขรรค์ พานแว่นฟ้า และฉัตร เป็นสัญลักษณ์แทนองค์พระมหากษัตริย์อย่างไม่ต้องสงสัย ส่วนราชสีห์ และคชสีห์นั้นได้มีผู้แปลความหมายว่า หมายถึงทหารและพลเรือนที่ช่วยกันค้ำชูราชบัลลังก์ไว้ เราจะพบตรานี้ประทับอยู่ในเอกสารสำคัญของทางราชการ เช่น จดหมายราชการ หน้าปกหนังสือเดินทาง หรือพบตามสถานที่สำคัญต่าง ๆ ถือเป็นเครื่องหมายประจำองค์พระมหากษัตริย์ (เทียบได้กับตราครุฑ ซึ่งถือเป็นตราประจำแผ่นดินของไทย)

ที่มา: Heraldry of the world, 2017

เข้ามาเป็นส่วนประกอบทั้งสิ้น รวงข้าวนอกจากจะหมายถึงความอุดมสมบูรณ์ของผืนแผ่นดินแล้ว ยังหมายถึงเกษตรกร ชาวไร่ ชาวนาได้อีกด้วย ส่วนยุคสังคมนาฬารนิยมและยุคปัจจุบัน ตราประจำแผ่นดินเป็นตรา “เปรี๊ยะฮ์ซ็องฮา” หรือ “พระสงหา” ซึ่งแสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของระบอบราชานิยมในสังคมเขมร

ธนบัตร

เงินนั้นถือเป็นสิ่งสำคัญ เพราะสามารถใช้แลกเปลี่ยนสินค้าและบริการได้ สามารถใช้ชำระหนี้ได้ตามกฎหมายได้ ผู้วิจัยคิดว่า สิ่งที่น่าสนใจที่อยู่บนธนบัตรคือรูปภาพประกอบ เพราะการพิมพ์รูปภาพใด ๆ ก็ตามลงไป นั้นย่อมมีนัยสำคัญ บางประการซ่อนอยู่ เมื่อธนบัตรเป็นของมีค่า ภาพประกอบปรากฏอยู่บนธนบัตรจึงต้องเป็นภาพประกอบคนในสังคมให้คุณค่าด้วยเช่นกัน

เขมรใช้เงินสกุลเรียล อัตราแลกเปลี่ยนเมื่อเทียบกับเงินบาท (100 เรียลมีค่าเท่ากับ 1 บาท) ธนบัตรใบละ 500 เรียล ที่ใช้กันในยุคหลังปี 1968 (สังเกตจากกระดาษและสีที่ใช้ผลิตธนบัตรเป็นสิ่งที่พบในประเทศแถบโคชินจีน ที่ตกเป็นอาณานิคมของฝรั่งเศสเช่นกัน) เป็นรูปชาวนาเร่งเตรียมดินสำหรับเพาะปลูกข้าว โดยใช้วัวคู่หนึ่งเป็นแรงงานสำคัญ อาชีพทำนาถือเป็นตัวแทนของอาชีพเกษตรกรรวมทั้งหมด ที่นำรายได้หลักเข้าสู่ประเทศกัมพูชา วาทกรรมนี้เป็นการผลิตซ้ำมโนทัศน์ที่ว่า “ข้าวเป็นงาน” และ “ข้าวเป็นเงิน” ได้เป็นอย่างดี

ภาพประกอบ 4 ธนบัตรใบละ 500 เรียล ที่ผลิตขึ้นใช้หลัง ค.ศ. 1968

ที่มา: ถ่ายโดยผู้เขียน เมื่อวันที่ 22/1/2559

ในปี ค.ศ. 1973-1975 ซึ่งตรงกับสมัยสาธารณรัฐเขมร รัฐบาลได้ผลิตธนบัตรใบละ 500 เรียล รูปแบบใหม่ขึ้นใช้ โดยขนาดของธนบัตรเล็กลงจากเดิมเล็กน้อย สีสันของธนบัตรไม่มากเท่าของเดิม แม้รูปแบบจะเปลี่ยนไปบ้าง แต่สาระของธนบัตรกลับคงอยู่เช่นเดิม

ธนบัตรใบละ 500 เรียล ที่ใช้กันในช่วง ค.ศ. 1973 - 1975 มีลักษณะที่น่าสนใจหลายประการที่ต่างจากธนบัตรใบละ 500 เรียล ที่ใช้หลังปี ค.ศ. 1968 คือ

- 1) ธนบัตรที่ใช้ในปี ค.ศ. 1973 - 1975 เป็นภาพของชาวนากำลังตกลำดำนาน่าต่างจากธนบัตรที่ใช้ในช่วงก่อนหน้านี้ที่ชาวนากำลังไถนา เพื่อเตรียมดินในการเพาะปลูก
- 2) การทำนาในยุคหลังนี้มีการนำเครื่องมือที่ทันสมัยมาใช้แทนแรงงานสัตว์ เช่น รถไถนา เพื่อประหยัดเวลา
- 3) สีที่ใช้ในธนบัตร ปี ค.ศ. 1973 - 1975 เป็นสีเขียว แทนด้วยความอุดมสมบูรณ์ สอดคล้องกับภาพประกอบปรากฏในธนบัตรคือ ภาพชาวนากำลังดำนาปลูกข้าว

ภาพประกอบ 5 ธนบัตรใบละ 500 เรียล ที่ผลิตขึ้นใช้ในช่วงปี ค.ศ. 1973 - 1975
ที่มา: ถ่ายโดยผู้เขียน เมื่อวันที่ 22/1/2559

ธนบัตรใบละ 1 เรียล ที่ใช้กันในช่วงปี ค.ศ. 1979 ภายหลังจากเปลี่ยนแปลงการปกครองจาก “สมัยกัมพูชาประชาธิปไตย” มาเป็น “สมัยสาธารณรัฐประชาชนกัมพูชา” เป็นภาพชานากำลังเกี่ยวข้าวอย่างขะมักเขม้น ธนบัตรมีสีเหลืองทอง เช่นเดียวกับสีของท้องทุ่ง สามารถตีความได้ว่า การเก็บเกี่ยวผลผลิตคือการนำเสนอโน้ตทัศน์ที่ว่า “ข้าวเป็นเงิน” และสีเหลืองทองยังเป็นสีของความมั่งคั่ง ร่ำรวย

ภาพประกอบ 6 ธนบัตรใบละ 100 เรียล ที่ผลิตขึ้นใช้ในปี ค.ศ. 1979
ที่มา: ถ่ายโดยผู้เขียน เมื่อวันที่ 22/1/2559

ธนบัตรที่ใช้กันอยู่ในปัจจุบันราคา 2,000 เรียล (ประมาณ 20 บาทไทย) เป็นรูปชวานากำลังช่วยกันเกี่ยวข้าวด้วยใบหน้าเปี่ยมสุขในท้องทุ่งนาสีทองอันกว้างใหญ่ไพศาล ฉากหลังเป็นภาพมหาปราสาทนครวัดกับต้นตาล ธนบัตรนี้จึงรวมสัญลักษณ์ชาติที่สำคัญ 3 สิ่งเข้าไว้ด้วยกัน คือ ข้าว (พืชสำคัญที่เป็นทั้งอาหารเลี้ยงคนทั้งประเทศและเป็นสินค้าออก) ปราสาทนครวัด (สัญลักษณ์แทนจิตวิญญาณของคนเขมร ความรุ่งเรืองทางด้านอารยธรรม) และต้นตาล (พืชที่ถูกสร้างให้เป็นสัญลักษณ์ชาติในยุคปัจจุบัน เนื่องจากเป็นพืชสารพัดประโยชน์ และมักปรากฏเคียงคู่กับสัญลักษณ์ชาติคือปราสาทนครวัด) ทำให้คนเขมรภาคภูมิใจที่เกิดมาเป็นลูกหลานของเผ่าพันธุ์ที่ยิ่งใหญ่ที่สร้างปราสาทนครวัด เพื่อให้ประชาชนรุ่นใหม่ภาคภูมิใจที่ได้เกิดมาบนผืนดินอันอุดมสมบูรณ์ มีท้องทุ่งข้าวสีทองเหลืองอร่าม ภูมิใจในอาชีพชวานา ซึ่งเป็นอาชีพหลักของคนส่วนใหญ่ทั้งประเทศ เป็นการตอกย้ำโน้ตชนที่ว่า “ข้าวเป็นงาน” และ “ข้าวเป็นมรดก” ที่สืบทอดกันมาตั้งแต่ครั้งปู่ย่าตายายได้เป็นอย่างดี

ธนบัตรใบละ 2,000 เรียล แม้ว่า “มูลค่า” ของธนบัตรจะไม่สูงมากนัก ทว่ากลับไม่ได้ทำให้สัญลักษณ์ชาติทั้ง 3 สิ่งดูด้อยลงแต่ประการใด ผู้เขียนมองว่ายิ่งธนบัตรมีมูลค่าน้อยลงเท่าใด ยิ่งทำให้เข้าถึงผู้ใช้ได้มากขึ้นเท่านั้น เพราะใคร ๆ ก็สามารถครอบครองได้ไม่ว่าจะเป็นเด็กหรือผู้ใหญ่ อยู่ในวัยทำงานหรือยังอยู่ในวัยศึกษาเล่าเรียน ผลที่รัฐได้รับอย่างคาดไม่ถึงจากการที่พลเมืองใช้ธนบัตร คือ สำนึกชาตินิยม (nationalistic feeling) ที่ค่อย ๆ ก่อตัวขึ้นภายในใจของประชาชนอย่างไม่รู้ตัว เกิดความรู้สึกรักและหวงแหนสิ่งที่เป็นสมบัติของชาติ ไม่ว่าจะเป็นท้องนา ปราสาทนครวัด ต้นตาล (อีกด้านหนึ่งของธนบัตรมูลค่า 2,000 เรียล คือ รูปปราสาทพระวิหาร ซึ่งเป็นชนวนที่ทำให้เกิดกรณีพิพาทระหว่างกัมพูชากับไทย ในปี พ.ศ. 2505 และปี พ.ศ. 2556)

ภาพประกอบ 7 ธนบัตรราคา 2000 เรียล ซึ่งด้านหนึ่งเป็นรูปชานาเกี่ยวข้าว มีฉาก
หลังเป็นรูปปราสาทนครวัด (ในภาพ) ส่วนอีกด้านเป็นรูปปราสาทพระวิหาร
ที่มา: ถ่ายโดยผู้เขียน เมื่อวันที่ 22/1/2559

การนำรูปข้าวมาพิมพ์ไว้บนธนบัตรจึงไม่ได้สื่อความหมายเพียงว่า “ข้าวเป็น
เงิน” เท่านั้น หากแต่ข้าวยังคงเป็นงาน เป็นความรู้ และเป็นมรดกที่สืบทอดกันมา
ตั้งแต่ปู่ย่าตายายอีกด้วย

บทสรุป

ข้าวไม่ได้เป็นเพียงพืชที่ใช้เป็นอาหารเท่านั้น หากแต่คนเขมรยังมีมนต์ศรัทธาว่า
“ข้าวเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์” เพราะมีเทพธิดาที่ชื่อ “นางพระไพ” คอยปกปักรักษาอยู่
คนเขมรรับประทานข้าวเป็นอาหารหลัก มีชีวิตอยู่ได้เพราะรับประทานข้าว คนเขมรจึง
นับถือว่า “ข้าวเป็นผู้ทรงคุณ”

นอกจากนี้ คนเขมรยังคิดว่า “ข้าวเป็นงาน” หมายถึง ข้าวเป็นตัวแทนของ
งานทุกอย่างทั้งงานภายในบ้านและงานภายนอกบ้านหรืออาชีพ “ข้าวเป็นเงิน”
เพราะสามารถนำข้าวไปแลกเปลี่ยนเป็นเงินตราได้ นอกจากนี้ข้าวยังถือเป็นพืช
เศรษฐกิจหลักที่นำรายได้เข้าสู่ประเทศ “ข้าวเป็นความรู้” เพราะการปลูกข้าวต้องใช้

ทั้งองค์ความรู้ดั้งเดิมจากปู่ย่าตายายและองค์ความรู้ใหม่ที่มาพร้อมกับความเจริญทางด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี เพื่อให้ได้ผลผลิตสูงสุด “ข้าวเป็นมรดก” เพราะผืนนาและความรู้เรื่องการปลูกข้าวเป็นสิ่งที่ยั่งยืนสืบทอดจากรุ่นสู่รุ่น และมนต์เสน่ห์ที่สำคัญที่สุดคือ “ข้าวเป็นมนุษย์” เพราะคนเขมรทุกคนรับประทานข้าว จึงทำให้รักและผูกพันกับข้าวมาก แม้ว่าจะไม่ได้เกิดเป็นลูกหลานชาวนาก็ตาม

มนต์เสน่ห์เกี่ยวกับข้าวเหล่านี้ถูกนำมาผลิตซ้ำในยุคสร้างชาติ ดังปรากฏในตราประจำแผ่นดินและธนบัตร ซึ่งถือเป็นสัญลักษณ์ชาติที่สำคัญยิ่งอย่างหนึ่ง ในตราประจำแผ่นดิน ข้าวสื่อความหมายว่า “ข้าวเป็นคน” คือเป็นตัวแทนของเกษตรกรซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ของประเทศ และข้าวยังหมายถึงผืนแผ่นดินที่อุดมสมบูรณ์ ในน้ำมีปลา ในนามีข้าว อีกด้วย ส่วนในธนบัตร นอกจากข้าวจะเป็นตัวแทนของเงินตรา เพราะพิมพ์อยู่บนธนบัตร และยังเป็นพืชเศรษฐกิจที่สำคัญที่นำรายได้หลักเข้าสู่ประเทศอีกด้วย ข้าวยังสื่อความหมายในฐานะที่เป็นงานที่น่าภาคภูมิใจ เป็นความรู้ และเป็นมรดกที่สืบทอดมาจากบรรพชนเขมรทั้งหมด

References

- Ang, C. (2010-2011). Cut off from the Wild. *Khmer Cultural Tales*. 6 (December): p. 36-38. [In Khmer]
- Heraldry of the world. (2017, March 13). *National emblem of Cambodia*. Retrieved From <https://www.ngw.nl/heraldywiki/index.php?title=National-Emblem-of-Cambodia>.
- Ministry of Education, Youth, and Sports. (2011). *History Level 12*. Phnom Penh: Publishing and Distribution House. [In Khmer]

- Mogan. (2011, October 6). *Perused some pics of coats of arms and flags of nations today*. Retrieved from <https://jimmorgan.wordpress.com/2011/10/06/perused-some-pics-of-Coats-of-arms-and-flags-of-nations-today/>.
- Panpothong, N. (2013). *A Linguistic approach to critical discourse analysis: Concepts and implementation of discourse studies in Thai language*. (2nded.). Bangkok: Academic dissemination project, Faculty of Arts, Chulalongkorn University. [In Thai]
- Phanit, R. (2014). Conceptual metaphors of rice in Thai society. *Mekong-Salween Civilization Studies Journal* 5(2), 161-190. [In Thai]
- Phin, S. (2011). *Rice in Khmer tradition*. Phnom Penh: Angkor Wat. [In Khmer]
- Prach, W., et al. (2015). 100 things that you should know about Khmer. Phnom Penh: Dam Derm Civeut. [In Khmer]
- Ratna, S. (2011). *A history of the national flag and national anthem Nokoriat*. n.p. [In Khmer]
- Tedthong, U. (2005). *Khmer proverbs: Ways of life and worldviews of Khmer people*. (Doctoral dissertation). Graduate School, Silpakom University. [In Thai]
- Thongdi, I. (1994). *Rice culture: Rice rites and farming*. Bangkok: Saha Dhamika. [In Thai]

Wikimedia commons. (2 0 1 6 , November 23). *Emblem of democratic Kampuchea 1975-1979*. Retrieved from [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Emblem of Democratic Kampuchea 1975-1979.svg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Emblem_of_Democratic_Kampuchea_1975-1979.svg).

Yongbunkert, C. (2000). *A Journal of Chenla's Tradition*. Bangkok: Matichon.
[In Thai]